

השדרה הכפולה: חזון למאה ה-21

באמצעות תכנון חכם וכולל, המטמיע שלל טכנולוגיות חדשות, יכולה ישראל לכוון ריכוז אוכלוסין תוסס ואטרקטיבי בבקעת הירדן. צעד כזה, ההולם את כל התוכניות המדיניות הישימות, יזניק את הכלכלה, את הפיתוח ואת הרוח הציונית

המונח "בין חדרה לגדרה" מציין את התכנסות הליבה האסטרטגית של מדינת ישראל, על מרבית אוכלוסייתה ומרכזי התעסוקה שלה, לשטח מצומצם לאורך שפלת חוף הים התיכון. כשישים אחוזים מתשעת מיליוני הישראלים מרוכזים בשטח מצומצם מאוד, שהוא במובנים רבים מטרופולין אחד גדול: התחום הצפוף המוגדר (מצפון לדרום) בין הערים חדרה וגדרה, ובמונחי מזרח מערב בין כביש 6 לכביש החוף. למרות ניסיונות שונים ל"פיזור אוכלוסין", בפועל מסתבר שלאורך רוב שנות התפתחותה כיוונה המדינה בת ה-72 את מאמציה לאותו מרחב צר שבשנים שלפני מלחמת ששת הימים כונה בדאגה "המותניים הצרות".

אכן, רוחב הגזרה הגיאוגרפית הזאת צר עד אימה: כעשרים קילומטר בלבד. הרצועה מתוחמת ממזרח בחומת ההפרדה הביטחונית. במונחים אסטרטגיים, ריכוז כזה הוא הזמנה לאסון. האם קיימת לו חלופה?

חלופה אחת, מוכרת וידועה, היא הניסיון לפזר את האוכלוסייה צפונה ודרומה. אלא שניסיון זה, מלבד היותו ניסיון כושל, אינו מפרק את הבעיה האסטרטגית של "המותניים הצרות" אלא דווקא מעצים אותה, שכן הוא הופך את המרחב שבין חדרה לגדרה לא רק לריכוז האוכלוסין הגדול אלא גם לצינור החמצן הכלכלי והתחבורתי של הצפון והדרום. הנה, גם כאשר אנו מותחים קווי רכבת עד לדימונה ולכרמיאל, הרכבות עדיין ממשיכות לעבור בתל-אביב ההגנה, השלום וסבידור.

חלופה אחרת עשויה לעלות כאשר ניזכר להתבונן במפת הארץ, ונבחן מחדש את המונח 'מרכז הארץ' – תוך ראיית כל המרחב שבין הירדן לים. מלוא רוחב 70 הקילומטרים, וננסה להבין את פוטנציאל הפיתוח הטמון בו. עלינו להכיר בתמונה המלאה. לישראל יש לב – והוא טעון חיזוק ממששי.

ליאור כוריאל הוא אדריכל ומתכנן ערים. ממייסדי עמותת אדם טבע ודין.

כיצד עושים זאת? המענה התכנוני ניתן באמצעות יצירת מבנה של "שְׂדֵרָה כפולה" לישראל – מונח שנטבע כבר ב־1970, כפי שנרחיב להלן.¹

הביטו באיור הפשטני הבא של מפת ישראל (איור 1). יש בו שתי רצועות צבועות: השמאלית היא שְׂדֵרַת שפלת החוף הקיימת. הימנית, כלומר המזרחית, מציינת את מיקומה של שְׂדֵרַת בקעת הירדן. אם תפותח הרצועה הזו לכדי מרחב מאוכלס בכ־1 – 2 מיליון תושבים, שבו מרכזים עירוניים ועוגני תעסוקה, ושנמתחים לאורכו עורקי תחבורה מתקדמים, נוכל להגיע למצב חדש – מצב של שְׂדֵרָה כפולה.

איור 1: שתי השדרות על מפת ישראל הכללית

שְׂדֵרָה כפולה כשמה כן היא: עקרון אסטרטגי בסיסי הבנוי על היגיון פשוט. גשו לברוש צעיר, אחזו בו בשתי ידיים ודחפו אותו בחוזקה בניסיון לכופפו. כעת, גשו לסולם עץ באותו גובה כמו האילן, אחזו בו בחוזקה ונסו לכופפו. הנמשל, דומני, מובן מאליו.

רעיון השדרה הכפולה נוכח בשיח הציבורי בישראל שנים רבות. היא נהגתה לראשונה בשנת 1970 (שלוש שנים אחרי מלחמת ששת הימים), נוסחה והוגשה לעיון ראש ממשלת ישראל בשנת 1976 (שלוש שנים אחרי מלחמת יום הכיפורים) ועוצבה כמסמך עמדות מפורט למדי בשנת 1990 (שלוש שנים לפני הסכמי אוסלו). התוכנית, שמאחוריה עמדו פרופ' אברהם וכמן ושורה של דמויות נכבדות, מעולם לא היתרגמה לתכנון ממשי, גם לא זכתה להפוך למדיניות ממשלתית, ועם השנים נשכחה ונזנחה. אך ההיגיון שבה לא נחלש; אדרבה, היא הולכת ומתבררת כחיונית ומעשית.

בעמודים הבאים אבקש לפרוש את חזון השדרה הכפולה, במטרה להשיב אותה אל השיח ולקדם אותה. לא רק חזון אציג כאן, אלא גם את דרכי מימושו, כדי להראות כי הדבר בר־יישום, בייחוד בטכנולוגיות העומדות לרשותנו כיום. אתייחס גם להיסטוריה ונבחן מדוע רעיונות מסוג זה לא יושמו עד כה, או יושמו בצורה כושלת בלבד.

אחר כך אנסה להציג את שלל היתרונות, הכלכליים והאסטרטגיים, שמביאה עמה תוכנית כזו, ולא אתעלם מן האתגרים העומדים בפניה. אתייחס גם לזיקה שבין תוכנית השדרה הכפולה לבין תוכניות מדיניות שונות, מאוסלו עד תוכנית המאה – ואחתום בעמידה על הנחיצות ואף הדחיפות שבפרויקט לאומי חיוני זה.

שדרה כפולה: החזון

כאשר ניצב משה על הר נבו, והשקיף מערבה, אל ארץ ישראל, הוא בעצם ראה את חבלי הארץ שלאורך השבר הסורי־אפריקני: הערבה, ים המלח, הבקעה, ומעליהם מתנוססים הרי הנגב, הרי יהודה והרי השומרון. הארץ המובטחת, כפי שהיא נגלית לעין מהר נבו, היא בעצם החלק הריק, הדליל, הזנוח עד הפקרות, של ישראל בת ימינו.

וכעת תארו לעצמכם כי בלב הנופים הללו, לאורכו של קו השבר סורי־אפריקני, נטועה שרשרת ערים ישראליות גדולות. מרכזים עירוניים חדשים, שוקקי חיים וצפופי אוכלוסין, המתקדמים מסוגם בעולם. שרשרת שחוליותיה העירוניות המרכזיות נמתחות מעמק בית־שאן עד לערבה התיכונה. שש ערים ייחודיות מהוות את חוליות השרשרת, וממוקמות במרחבים הבאים: מרחב בית־שאן–עין־הנצי"ב, מרחב משואה־ארגמן, מרחב פצאל–מעלה־אפרים, מרחב ייט"ב־נעמה, מרחב אלמוג–בית־הערבה, ומרחב עידן–עין־חצבה.² שש ערים ייחודיות, נבדלות זו מזו, מפותחות באינטנסיביות, שבכל אחת מהן מתגוררים ומתפרנסים לפחות 200 אלף תושבים – כמניינם בעיר ראשון־לציון, למשל.

ועוד הוסיפו ותארו לעצמכם שהערים הללו תוכננו והתפתחו בהתאמה לכל עקרונות התכנון החדשניים והמוערכים ביותר בישראל. דהיינו: ציפוף וריכוז מקסימלי של אזורי הבינוי, ללא פרבור, כך שביניהם משתרעים שטחי טבע ייחודיים, רחבי ידיים ובלתי מופרים: בקעת הירדן, מדבר יהודה, חופי ים המלח וצפון הערבה.

מבחינה תכנונית גרידא – מדובר בהגשמת חזון של פיתוח נכון של מדינת ישראל. חזון בדבר שדרה מזרחית מפותחת כמעט מבראשית. התחלה חדשה – מבוססת על שבעה עשורים של הפקת לקחים מפיתוח לאומי כאוטי.

קל לדמיין את אפשרות מימוש החזון של שדרה מזרחית בישראל אם נזכור עובדה בסיסית אחת. אוכלוסיית ישראל צפויה לגדול באופן עקבי ורצוף. כבר בשנת 2040 היא צפויה למנות 12.5–14.5 מיליון בני אדם. די בהפניית חמישית ממאמץ הדיור הנדרש לשיכונה של תוספת האוכלוסייה לכיוון מזרח – כדי לגרום למימוש מואץ של השדרה.

ערי השדרה המזרחית תהינה מקושרות לשדרת חוף הים התיכון, שמעמד הבכורה שלה איננו צפוי להשתנות. החיבור יירקם בצירי רוחב ארציים ראשיים תוך שדרוג הקיימים. כביש מספר 1 כבר מקשר במלוא אורכו בין צירי 90 ו-6 האורכיים, ובכך הוא ימלא את ייעודו כשלב המרכזי בסולם המבני. כדי להשלים את "הסולם" נדרשת העצמה של שלושה צירי רוחב נוספים: כביש חיפה–בית-שאן (75/73/71), כביש חוצה שומרון (505/5) וכביש באר-שבע–דימונה–עין-חצבה (25/90), שיחברו כראוי לכביש 6 וישתמשו, במידת הצורך, גם במנהור וגישור דרך הרי יהודה ושומרון ומתחת להם, להתגברות על שינויי הטופוגרפיה התלולים. חיוני שהשדרה תתוכנן מראש כאזור רווי תחבורה ציבורית מפותחת, נגישה וזולה למשתמש, בהיקף שטרם נראה כמותו בישראל (כולל שימוש במונורייל, רכבת, רכבל, ואף שדה תעופה פנים ארצי). מנהרות יבטיחו קישוריות נוחה גם לרכבות מהירות, שבהן טמון עתיד התחבורה הציבורית בישראל.

המתבונן בערים החדשות יבחין מיד: פה נעשה שימוש אינטנסיבי בטכנולוגיות-על, כמו גם בשכל ישר, להתגברות על מעקשים טבעיים ומיטוב תנאי המחיה לרווחת מיליון תושבי השדרה.

ערי העתיד הללו, אשר יישאו את ישראל אל המאה ה-22, יתמודדו כבר משלבי התכנון המוקדמים עם התנאים הקשים אשר מנעו לאורך מרבית ההיסטוריה פיתוח אינטנסיבי של הבקעה: האקלים החם והרגישות הססמית. המענה לתנאים המיקרו-אקלימיים הקשים לאורך בקעת הירדן יינתן בבניה נמוכה וצפופה. המתהלך רגלית ברחובות יחוה סביבה עירונית שתוכננה מלכתחילה בעבורו כהולך רגל: הרחובות יאופיינו בשפע מעברים מוצללים, אזורי טבעי וריכוזי פעילות חברתית. הם ישמשו אזורי מפגש לבני אדם – ולא דרכי מעבר גרידא לרכב פרטי. הבניינים יתוכננו בסטיקה חישובית מוכחת להגנה מרבית בפני רעידות אדמה אקראיות, לפתרון בעיית הרגישות הססמית יוצאת הדופן. תכנון הבינוי העקרוני יקבע במסמרות: באזורי בקעה שטוחה יצופף המבנה העירוני במארג בינוי אינטנסיבי ונמוך, תוך שימוש נרחב בתת-הקרקע. לראשי הגבעות ייוחד בינוי גבוה מאוד, במיוחד לאורך קו רכסי-ההרים המערבים בואכה מעלה-אפרים לדוגמה.

ובין הערים, מאזור בית-שאן ועד לאזור מעלה-אפרים, ראה זה פלא: נחלי מים זורמים... תוואי משנה מקבילים לנהר הירדן, שיזרמו בתוך אזורי הבינוי, על שפע היתרונות שמקנה סביבה מימית למרקם עירוני: מראה, עניין, צינן, פעילות ספורט ופנאי. זאת, באמצעות מיצוי חזון "תעלת הימים" הצפונית, המזרימה את מי הים התיכון ממפרץ חיפה דרך עמק יזרעאל אל בקעת הירדן, תוך ניצול הגובה ליצירת חשמל ולהתפלת המים – ודחיית ההשתלבות של המים הללו אל נהר הירדן לנקודה דרומית יותר. ערוצים אלה יהפכו את הערים לאטרקטיביות עוד יותר לתושביהן שוחרי איכות החיים – ובאותה הזדמנות נרויח את תחילת שיקומו של ים המלח.

ההכרה בחשיבותו המתגברת של נהר הירדן לתעשיית התיירות הצליינית העולמית, וגם אפשרויות פיתוחו לצורכי תיירות פנים ירדנית וישראלית, תעודד את החייאת הזרימה בנהר. ניתן לעשות זאת תוך ניצול שורת אמצעים נוספים: מים מובאים, מושבים, או מטוהרים, בשיטות חדשניות (AGAR, MBBR), התפלה, עודפי הכנרת, וכמובן תעלת הימים).

השדרה המזרחית תיבנה תוך אימוץ הגישה שבעיה היא הזדמנות. למשל – בעיית המעברים הטופוגרפיים החדים בין קו המצוקים של ספר המדבר למישורי ערבת הירדן, ובעיית קרינת השמש העזה, עשויות להיפתר – בחשיבה מערכתית ותוך ניצול טכנולוגיות קיימות וחדשניות – למרכיבי הפתרון. כבר כיום ישנן דרכים מתחומי הקלינטק ליצור קירור אפקטיבי באמצעות אנרגיית השמש, ואת ההבדלים הטופוגרפיים ניתן לנצל לשם יצירת אזורי חיץ בין השטחים הבנויים ולשם תיחום הבינוי תוך שימור קנאי של הסביבה הטבעית.

השימוש בטכנולוגיות ישראליות מתקדמות יכול להפוך את השדרה המזרחית לחוד-חנית אורבני מהמתקדמים בעולם. תכנון ייחודי משלב האפס, וביצוע עילי, הוא חזון מפתה שהגשמתו המוצלחת תזניק את ישראל ואת החלום הציוני בכללותו לשיאים חדשים.

השדרה המזרחית ותוכניות המתאר הארציות

נרד כעת מן החזון אל הפרקטיקה – ואל המציאות התכנונית בישראל. בעשורים האחרונים התפתחה כאן הבנה תכנונית עקרונית חשובה, העומדת בסתירה להיגיון התכנוני של העבר. לפי התובנה הדומיננטית כיום, מודל הפיתוח המועדף הוא עיור (אורבניזציה) מאסיבי וציפוף הדיור והתעסוקה במרכזים גדולים. הבנה זאת באה במקום מדיניות היסטורית שעודדה פיזור ופרבור דליל, זולל משאבים ובזבזני של יישובים קטנים ומבודדים. עקרונות חשובים אלה עיצבו את תוכנית המתאר הארצית העדכנית – תמ"א 35.

מדובר במגמה-מאולצת-נסיבות אך מבורכת. היא מונעת משיקולים רציונליים רבים, וחשוב להחילה מראש על כלל תהליך הפיתוח בשדרה המזרחית. יש להחיל אותה כמובן על רצועת החוף במערב, שבה צריך להתמיד בתהליכי ציפוף, שימור ושיקום אזורים בנויים קיימים, תוך נקיטת מגוון טקטיקות זהירות להגנה על יתרות קרקע לא מפותחת. לעומת זאת במזרח הארץ מונחת לפתחנו הזדמנות היסטורית לפיתוח מושכל מלכתחילה, תוך העדפה של יצירת אשכולות עירוניים הדוקים ומשמעותיים והימנעות ממודלי פיתוח רוויי טעויות יקרות שאפיינו את ישראל בעבר.

איך נקבע בישראל בת זמננו, זאת המקדשת את היוזמה החופשית, את נחיצותה ומיקומה של עיר חדשה? איך גורמים להעתקת מרכז כובד אזרחי תחת אילוצי יוזמה ממשלתית? ואולי היישום תלוי בגורמי יוזמה פרטית, כדוגמת העיר הערבית רוואבי הנבנית בשומרון?

ישראל כבר עשתה זאת כבשגרה במקרי בוחן קודמים, עוד בהיותה מדינה ענייה עם תל"ג נמוך.

בשלושים השנים האחרונות צצו בישראל, במטרה להביא לפיזור אוכלוסין, שתי ערים בבחינת יש מאין: מודיעין וחריש. בתכנון העיר מודיעין השתתפתי. מודיעין החדשנית תוכננה כ"מהפכה תפיסתית", ולעומתה חריש נבנתה בבחינת "עוד מאותו דבר". מודיעין נבנתה על רקע שטף העלייה היהודית ממדינות חבר העמים של ברית המועצות לשעבר, אף שהייתה מעבר להישג ידו הכלכלי של ציבור זה ובתחילתה לא שימשה כלל למגוריו. בעת הקמתה לא הייתה למשרד השיכון דאז תשובה מניחה את הדעת לשאלות מניין בכלל תגיע אוכלוסיית המתישבים בה, והיכן תימצא לאוכלוסייה זו תעסוקה. חריש נבנתה כחלק מהניסיון לפתרון מצוקת הדיור בישראל, ותוכננה בהשראת מצוות מילוי השורה המסכמת בטבלאות האקסל של מנהל התכנון ומשרד הבינוי. למיקום הגיאוגרפי של שתיהן נודעת חשיבות אסטרטגית שולית: משבצות קרקע פנויות בשפלה הפנימית, בזיקה תחבורתית ישירה לאזור המרכז – פשוט התמלאו. במיקומים הללו היו תנאים טבעיים שנחשבו מגבילים ולא נוחים – במסמכים רשמיים מוקדמים אף הוגדר אזור מודיעין (מודיעין) "בלתי ראוי למגורי אדם", בשל תנאי קיצון של חוסר נוחות אקלימית – אך היזם, הלוא הוא המדינה, התעלם מהם באופן גורף. עיר/מועצה קטנה יותר, שוהם, נבנתה תוך התעלמות ממיקומה באזור רגיש מאוד מבחינה גיאולוגית-ססמית. וראה זה פלא: אוכלוסיית שלושת היישובים הנזכרים משגשגת, אף שהן נחשבות ערי שינה קלאסיות. הסיבה המכרעת להצלחתן היא פשוטה: הן חלק אינטגרלי, או נגזרת ישירה, מן הרצועה הצפופה של "בין חדרה לגדרה" שהזכרתי לעיל. אכלוסן המאסיבי המוצלח אינו אלא החלה של חוק הכלים השלובים על מרחב אורבני.

לפיכך, בבואנו לשקול השקעה לאומית בערים חדשות בשדרה המזרחית המוצעת, ערים שאינן נהנות מתנאי פתיחה מועדפים, אוטומטים, מוטי צפיפות, עלינו לפענח תחילה את סוד "הקסם". מה יגרום ליישובי השדרה המזרחית להתאכלס?

להערכתני, הכורח הוא שיניע את גלגלי הפיתוח. הכורח הנובע מהתהליך הבלתי נדלה של היותנו "מדינה בדרך". גם כיום, ובעתיד הנראה לעין. ישראל שרויה במצב מתמיד של מדינה מתפתחת. במגזר התכנון, הפיתוח הוא פרי תכנון ממשלתי מרכזי מכוון מטרה, מותאם למידותיה ולשאיפותיה הקולקטיביות.

בראש סוגיית "מידותיה" הנזכרות עומדת התפתחותה הדמוגרפית. מבחינה דמוגרפית ישראל כבר עומדת בראשיתו של עידן חדש בתולדותיה. הזינוק בקצב גידול האוכלוסייה שלה מסחרר בהשוואה לכל מדינת בת השוואה בקרב המדינות המפותחות. גידול האוכלוסין המתגבר – על פי חלופה סטטיסטית ממוצעת היא תגיע ל־20 מיליון נפש בשנת 2065³ – יוצר לחץ דמוגרפי כביר, והוא שיפעיל את משוואת איזון הלחץ באמצעות פנייה לכיווני התפתחות חדשים.

את הכורח הזה שומה עלינו לתעל ביעילות להשגת תשומות לאומיות חשובות, ובראשן – הכפלת השדרה הישראלית.

למזלנו ניתן להסיק מסקנות ותובנות שהצטברו מהקמתן בישראל של ערים חדשות לחלוטין. אלא שבהשוואה אליהן, ובייחוד כאשר מוטל לפנינו האתגר של פיתוח רצועה הנחשבת כרחוקה מהמרכז הישראלי, נחוצה קפיצת-מדרגה תכנונית משמעותית. קפיצת המדרגה תושג אם נשכיל להטמיע כבר מן השלבים הראשונים של התכנון עקרונות מנחים מהותיים ומחייבים בתחומים אלה, שיוסברו להלן: סביבה עירונית מוטת אדם, תכנון בר-קיימא מוטה אקולוגית, יעילות אנרגטית מרבית, שימור משאבי סביבה-נוף-יצור מזון, וערים חכמות. אין אלו כותרות בעלמא. עולם התכנון הישראלי כבר החל במצעדו בכיוונים אלו, וההישגים בתחום הם בלתי נמנעים.

סביבה עירונית מוטת אדם: הנוחות והידידותיות של המרחב העירוני להולך הרגל אינם עניין של מזל, אלא של סדרי עדיפויות ועקרונות תכנוניים. סביבה עירונית מוטת אדם פירושה יצירת מבנה עירוני שמלכתחילה מציב את האדם במרכז. הדבר ניכר במבנה המרחבי העירוני, במערכות התחבורה, בחלוקת שימושי הקרקע ובסידור של המרחבים הציבוריים והפרטיים. כל אלו נעשים בכוונה להנגיש את הדברים להולך במרחב, לסייע לו ולתעדף אותו.

תכנון בר-קיימא מוטה אקולוגית: וכי נחוץ עוד בימינו להכביר מילים בכגון זה? בתוך שלושים שנה זינקה המודעות לנושא מרמה של עיסוק אוטורי של משוגעים לדבר אל ראש סדר העדיפויות של ציבור המתכננים, והוא נמצא בדרכו לעמדת השפעה מכרעת על שיקולי מקבלי ההחלטות הפוליטיים. פיתוח בר-קיימא מוגדר בקצרה כדרך לניצול משאבים אשר מטרתה לענות על צורכי האנוש לצד שימור הסביבה. השאיפה

היא שהערים החדשות תיתנה מענה לצרכים באופן שיהלום את אילוצי ההווה, תוך התחשבות מרבית בתנאי העתיד. הפיתוח המשמעותי של השדרה יתקיים תוך שימור הסביבה הטבעית שבה היא נטועה. זהו אתגר כביר, שיציב מראה ורף הישגים חדש לנוכח כל הפיתוח הקיים בישראל עד כה. מדובר בהזדמנות בלתי חוזרת. החמצת היעד תסיג את השדרה אל עבר אותן הבעיות הסביבתיות הקשות שבהן כשל פיתוח מישור החוף.

יעילות אנרגטית מרבית: ערי השדרה יתוכננו כך שכל מבנה, עיר או שכונה לא יצרכו אנרגיה עודפת בסיכום המצטבר. דהיינו, סך צריכת האנרגיה הנצרכת במבנה הבודד או בעיר בכללותה בשנה יהיה שווה לאנרגיה המתחדשת שתיוצר בהם באותו הזמן. ערי השדרה יתוכננו מראש כך שיפלטו פחות גזי חממה ויסייעו לשמירת הטבע.

"ערים חכמות": עיר חכמה היא עיר שבה נעשית אינטגרציה של טכנולוגיות מידע ותקשורת עם פתרונות ה"אינטרנט של הדברים" באופן מאובטח. המכלול משמש לניהול מערכות מידע מקומיות, בתי ספר, ספריות, מערכות תחבורה, בתי חולים, תחנות כוח, תשתיות הולכת מים, אשפה, אכיפת חוק וכו'. ניטור דיגיטלי של כלל הפעילויות והכוונתן היעילה נועד לשפר את התפקוד העירוני ובעקבותיו להביא למיטוב איכות החיים הציבורית והפרטית. ערי השדרה יעשו שימוש בטכנולוגיית העיר החכמה להספקת מרב השירותים.

*

האם די בכל אלו להבטיח הצלחה? אני מאמין כי יתרון היחסי של ערים מתוכננות לאור העקרונות המנחים הללו, בשילוב הלחץ הדמוגרפי, יהיה מובהק דיו כדי להניע המונים להתאכלס בהן. ברור כי בשלב בחירת האתרים צריך שתיעשה מלאכת הכנה מקיפה מאוד על ידי מתכנני משרד הבינוי והשיכון. עליהם יהיה לעסוק בסוגיות כבדות המשקל המסורתיות של איתור מיקומים, ניתוחי תעסוקה, אקלים, ארכיאולוגיה, תחבורה, גיאולוגיה וכיוצא בזה. התחשבותם המקדמית במרכיבי קפיצת המדרגה שצוינו, והטמעתם בתכנון במלוא מובנם הרחב ביותר, יאפשרו הקמת ערים שלא היו דוגמתן בישראל.

בניית שדרה מזרחית תהפוך את התפיסה של ירושלים מעיר מבודדת בשולי הפיתוח – לעיר מרכז מטרופולינית אמיתית. התהליך יביא לשדרוגה בכל מובן אפשרי: לא עוד עיר קצה שמרבית הישראלים מדירים רגליהם ממנה, אלא עיר צומת מרכזית, הקושרת ומחברת אליה את מרבית אוכלוסי ישראל בליבת הארץ. כדי שירושלים תעשה את הזינוק הנחוץ לה כל כך – היא צריכה להיות מיוצבת, פיזית-גיאוגרפית כפשוטו ממש, כמרכז הלב הישראלי הפועם. על קברניטי ירושלים להפנות את מרב מאמצי הפיתוח מזרחה, לעבר מעלה-אדומים והשדרה שעל גדת נהר הירדן. כיום, בתהליך פיתוח שגוי מעיקרו, העיר זוחלת מערבה, תוך פגיעה אנושה בערכי טבע ונוף

רגישים להפליא ובשטחים פתוחים שאין להם תחליף. פנייה של ירושלים 'מזרחה' תיתן אפוא גם ערך מוסף אקולוגי גבוה במיוחד.

אפקט חיזוק והחייאה חיובי דומה צפוי לפקוד את יישובי ההר ביהודה ושומרון. ממעמד של יישובי קצה מבודדים הם ימוצבו כתווך מרכזי ואיתן, בקשר רב-כיווני מחובר כסריג לרשת ארצית אמינה ובטוחה. מוצע לרכז ולתעדף את משאבי הפיתוח לכיונם של היישובים המצויים בקרבה מיידית לצירי הרחב המתוגברים.

הפיכת הבקעה לאזור פיתוח ארצי, בתנאי יציבות מדינית בממלכת ירדן וביחסים עמה, עשויה לפתור גם בעיה אקוטית נוספת: מיקומו של שדה תעופה בינלאומי עתידי. לחלופות המוצעות כיום – בגליל התחתון ובצפון הנגב – אפשר להוסיף חלופה בבקעה, במיקום מקושר היטב לירושלים ולשפלת החוף, כמו גם לאתרי תיירות אטרקטיביים בים המלח ובגליל. שדה כזה הוא מאיץ בבניין ובאכלוסן של הערים המתוכננות ועשוי להיות זרז להקמתה של אירוסטרופוליס: "עיר מתמחה" בשירותי תעופה על כל הנלווה למושג זה.

תולדות התוכנית

חזון "השדרה הכפולה" – אם גם לא בצורתו המוצגת כאן, על שלל מרכיביה הטכנולוגיים והאקולוגיים – איננו חדש. קורותיו שלובות בהזדמנויות ובאתגרים הגדולים שעמדו לפני מדינת ישראל אחרי מלחמת ששת הימים. ישראל עמדה אז בפני עובדת הרחבת גבולותיה באופן חסר תקדים ובלתי מתוכנן. כיבוש חצי האי סיני ורצועת עזה, יהודה ושומרון ורמת הגולן הפך אותה ממדינת רצועה בלתי-אפשרית לכדי מה שנתפס אז בעיני תושביה כאימפריה. היא השתרעה על מרחב בן 87 אלף קילומטר מרובעים, מרביתם בשטח חצי-האי סיני. בעקבות המבוכה הגיאוגרפית התוססת צצו רעיונות שונים לפתרונות מדיניים. עיקרם נסב על מציאת פתרון למצב הלוחמה התמידי באמצעות נסיגות ישראליות יזומות ו"החזרת שטחים תמורת שלום", אף כי שלושת הלאומים של ועידת מדינות ערב בחרטום הקפויאו כל יוזמה לישוב הסכסוך.

באותם ימים לא עלתה על הפרק שאלת יישוב יהודה ושומרון, או בקעת הירדן שמזרחה להם. נדרשה תקופת עיכול מדיני נוספת, על רקע תחילת מפעל ההתנחלות ביהודה ושומרון, על מנת שראשי תנועת העבודה השלטת ינקטו פעולה ההולמת את תפיסות עולמם. כך, על רקע ההכרה בחשיבותה הביטחונית-אסטרטגית המכרעת של בקעת הירדן, נוסחו עקרונות התוכנית בראשית שנות השבעים.

איור 2: השְׂדֵרָה בתוכנית המקורית (1976, מצולם מפרסום משנת 1990)

אלא שהתוכנית לא זכתה לתשומת הלב המדינית והציבורית הראויה לתוכניות בקנה מידה היסטורי שכזה. המבוגרים ומיטיבי-הזכור שבינינו מכירים את קרובתה המכונה "תוכנית אלון". השר יגאל אלון הגה, יזם והוציא לפועל תוכנית התיישבות חלקית בחלקו המזרחי של גב ההר, מעל לבקעת הירדן. בבקעה עצמה הוקמו כמה יישובים, ממחולה בצפון עד קליה הדרומית. את יתרת שטחי יהודה ושומרון – כלומר את ההר על עריו הערביות – קיווה השר למסור, בהסכמה ועם חתימת הסכם שלום, לריבונות הממלכה ההאשמית.

כל שנותר מתוכנית אלון הוא התוואי שתחם את השטח המיועד ממערב: כביש אורך סלול בתוואי מפותל בשיפולי ההר, ממערב לבקעת הירדן. דרך אלון, הכביש שמקטעיו מכונים כיום 508 ו-578, מקשרת כיום בין כעשרה יישובים קטנים. מכפר-אדומים ואלון בדרום, עבור במעלה-מכמש וכוכב-השחר, ומשם הרחק צפונה, תוך ירידה הדרגתית עד עומק בקעת הירדן עצמה – דרך גיתית, מכורה, חמרה, בקעות ורועי, עד מחולה.

כיום ניתן לקבוע בביטחון שההתעלמות מהחזון הגלום בהצעה, ומתוכנית אלון שנועדה להגשים חלקים ממנה, הייתה גורפת. מאמץ ההתיישבות הישראלי המרכזי הופנה בשנים ההן לסיני, ולאחר הנסיגה ממנו לגוש קטיף ברצועת עזה ולחבל שלום של מפוני סיני, לגליל ולנגב, ולרחבי יהודה ושומרון. שני המאמצים הראשונים, בסיני ובגוש קטיף, עתירי מימון ממשלתי וסוחטי לשד המתיישבים, חדלו זה מכבר מלהתקיים פיזית. הם נצרכו כטראומות היסטוריות כואבות בתולדות ישראל.

גם ההתיישבות ביהודה ושומרון הפנתה עורף ליישובי בקעת הירדן. רקע פוליטי שונה של מייסדי היישובים, השתייכות לתנועות התיישבות נפרדות, מבנה כלכלי וחברתי-דתי שונה בתכלית – כל אלה הביאו לכך שיישובי בקעת הירדן נותרו כאחים חורגים ליישובי ההר. גוש אמונים ותנועת אמנה, הגורם המרכזי בהתיישבות ביו"ש, לא התייחס לבקעה כאל שוות-טיפוח. תנועת העבודה מצידה, לאורך שנות דעיכתה הארוכות, הסתפקה בהקמתם של יישובים חקלאיים זעירים ומבודדים לאורכו של כביש 90, כביש הבקעה.

היו כוונות לבנות ערים מפותחות בזיקה ישירה לבקעת הירדן; הכוונות הללו התנקזו לייסודם של היישובים מעלה-אדומים ומעלה-אפרים. מעלה-אפרים מעולם לא התפתח לכלל מרכז התיישבותי משמעותי. מעלה-אדומים, שנעשתה לוויין עירוני-פרברי לירושלים בירת ישראל, נותרה בבדידות מזהרת כדוגמה יחידה לאפשרויות הטמונות בפיתוח על גבול ספר המדבר. מבחינה כלכלית גרידא, ובהיעדר מסה מבונה קריטית, תוכנית אלון נותרה אפוא חסרת משקל משמעותי.

הכתם העיוור של התכנון

לנוכח הכישלון המתמשך שתואר כאן, הנתפס כטבעי, מה ההיגיון המצדיק את החיאת תוכנית השדרה הכפולה? טענתי היא שהתוכנית קריטית לעתידה של מדינת ישראל. אי-ביצועה של תוכנית השדרה הכפולה הוא החלשה מהותית של ישראל, ואף איום אסטרטגי על התפתחותה ויציבותה.

כפי שנראה להלן, שדרה מזרחית משתלבת בתוכניות מדיניות שונות. חשוב להבין כי שלוש הגישות הקונצנזואליות המרכזיות הרווחות בישראל לפתרון הסכסוך עם הפלסטינים אינן מעקרות או מייתרות את נחיצותה ואת אפשרויות יישומה בפועל. יתרה מזאת: לביצועה נודעת חשיבות עליונה להשגת יציבות אזורית.

התכנון הארצי בישראל מתבסס על תוכניות כוללות, הקרויות כל אחת תוכנית מתאר ארצית, החוסות תחת כנפי תוכנית אב רעיונית מתחדשת לפרקים.⁴ התוכניות המובילות בהיררכיה כיום הן:

תמ"א 35: תוכנית מתאר ארצית שנועדה להגדיר את מדיניות התכנון, הפריסה והפיתוח של היישובים בישראל. המטרות המוצהרות של התוכנית הן "לתת מענה

לצורכי הבנייה והפיתוח של המדינה תוך שמירה על השטחים הפתוחים ועל עתודות הקרקע לדורות הבאים". עיקרי התוכנית שמים דגש על חיזוק הערים והמטרופוליס הקיימים, הימנעות מפרבור, עירוב שימושי קרקע ביישובים, התחדשות עירונית, בנייה מרקמית להגברת הצפיפות, וחיזוק התחבורה הציבורית. התוכנית קוראת לשמירה על אזורי חיץ ירוקים בלתי מפותחים והימנעות מהפיכת מדינת ישראל לעיר-שטיח רצופה. התוכנית ממליצה לא להקים עוד יישובים בישראל.

תמ"א 1: תוכנית תשתיות מאוחדת וחדשנית. התוכנית היא שיאו של תהליך איגום, איחוד, הפשטה והגדרה מחודשת של כ-300 תוכניות ארציות קיימות נפרדות בתחומי התשתיות. היא מרחיבה את הגדרת ה"תשתיות" לנושאי שטח וסביבה חשובים.

תוכנית אב ישראל 2050/2020: תוכנית שאפתנית לעיצוב פניה העתידיים של מדינת ישראל. צוות-על של מתכננים ויועצים מדיסציפלינות מגוונות שקד על הכנתה וכינוסה למסמך מרשים, בהתייחסו בזמנו לשנת 2020 כאל שנת היעד. מטבע הדברים שמה ופניה נשואים כעת אל שנת 2050. התוכנית מצטיינת בגמישות תכנונית פנימית ובראייה רחבה ומתקדמת של אפשרויות פיתוח.

תוכנית האב 2020 וממשיכתה 2050 מגדירות את כווני הפיתוח של ישראל באמצעות התוויה כללית של אזורי פיתוח מרחביים עיקריים. האזורים רחבי הידיים נקראים בה "שלושת המרחבים המעוררים". שלוש התוכניות שמות דגש מכריע על המרחבים הללו (המרחב שבין תל-אביב לאשדוד, נתניה וירושלים במרכז; חיפה עד כרמיאל ונצרת בצפון, ומרחב באר-שבע בדרום) ומתעלמים הלכה למעשה מכל האזור הנרחב שבמזרח הארץ. למרחבים שנקבעו נודעת חשיבות קריטית במאמצי הפיתוח הכלל-מדינתיים. יש בהם מדרג מלא ומחייב של ישובים, מרכזי תעסוקה, שירותים ותשתיות. הללו מוצעים באופן אקסקלוסיבי, כהנחיה תכנונית עליונה.

בכל הנחיות התכנון הכוללות, בכל הרמות, הדגש המרכזי הוא על מיטוב ושיפור של המבנה הקיים תוך שימורו וביסוסו. דהיינו – יש התחשבות בנדידת משאבים בין שלושת המרחבים לבין עצמם, מבלי שיתווספו אליהם מרחב יו"ש ובקעת הירדן. לפרדוקס הוא הדבר: מדרג תוכניות מודרני ומשוכלל – המציג יחס רציני לאזורי המרכז והפריפריה המסורתיים בלבד, בלי להתחשב כלל בהשלכות שיש להם על מרחב הכללי.

אכן, מדינת ישראל התרגלה לאורך השנים לתכנן את עצמה בעיורון חלקי אך יזום. יהודה ושומרון ובקעת הירדן נתפסים מסורתית ככתם עיוור. התוכניות, שהורתן במערך הנחיות פרוגרמטיות המואצל למתכננים מדרגי הממשל נבחרים וממונים כאחד, מתוות מאמצי פיתוח עיקרי רק בשטחי ישראל בגבולות 67' האנכרוניסטיים. כעת, עם קידוש תוכניות המרחבים ולנוכח קצב הפיתוח האדיר, המואץ והבלתי הפיך של המדינה, העיורון נעשה לליקוי מאורות.

העיוורון נגזר מעיקרון. היחס למזרח ליבת הארץ הוא יחס התעלמות עקבי שמשמעותו קפיאה על השמרים. ליבת הארץ ומזרחה נותרו יתומים ממעש תכנוני. ירושלים בירת ישראל נותרת בבדידות זוהרת, כעין נקודת קצה בפאתי מזרח ובה תחנת רכבת סופית. כאשר יכפו עלינו הנסיבות לחרוג מתבנית מדינת "בין חדרה לגדרה" – עלול להיות מאוחר מדי, וישראל תיגרר לכאוס תכנוני.

אינני בא לבקר את פרטי התוכניות עצמן – אלא את הנקודה העיוורת השוכנת בהן. דווקא כיוון שתוכניות אלו מרחיבות את המבט ועוסקות בשמירת עתודות לעתיד, ניהול סביבה ומשאבים מושכל, והתייחסות כוללת ורצינית לשאלת התכנון הארצי, תמוהה ההתעלמות הגורפת בתוכן מאפשרויות פיתוח חלופיות. ההתעלמות מאזורים אלה מביאה בהכרח ל"נמק תכנוני" בצידה המזרחי של הארץ, וכתוצאה ישירה מכך ל"נמק התפתחותי" הרה אסון בכלל המדינה. עלינו לטפל בשורשי ההתעלמות: לשנות את הקיבעון המחשבתי ואת היעדרו של חזון כולל. לא להסכין עם המצב הקיים, ולהטותו לכיוון שבמהותו דגש על תכנון פני הארץ כולה בהתאמה למפת האינטרסים הציוניים של ישראל.

ציטוט יומרני משל ההוגה הרומי סנקה מעטר את שער מסמכי תוכנית אב 2020: "תוכניותינו מאכזבות כי הן נטולות מטרה. כשאדם איננו יודע לאיזה נמל הוא מכוון, שום רוח איננה הרוח הנכונה. – סנקה, 65–3 לפני הספירה". כה כתבו מתכנני תוכנית האב. כמה נכון. כמה טרגי.

השְׁדָרָה הכפולה במבחן הזמן

כעת, משהובהר מעמדה הלא-קיים של השְׁדָרָה הכפולה במערך התכנון הארצי, הבה נבחן את עמידותה בשינויים שהזמן גרמם. מה השתנה מאז שנות השבעים באזורנו? וכיצד משפיעים השינויים הנזכרים על מבנה השְׁדָרָה הכפולה?

להלן יובאו בקיצור נמרץ תהליכים ואירועים שהתחוללו ונודעת להם חשיבות גיאוגרפית, גיאופוליטית ואסטרטגית כוללת. לשם השגת מבט מקוצר ותמציתי, ובהכללה גסה, סווגו התהליכים תחת שלוש קטגוריות: מְקָשָׁה/שולל, מקל/מחייב, ואדיש. מטבע הדברים ניתן להרחיב רבות בניתוח האפקט של כל שינוי ולדון בנפרד בסיבות להכללתו תחת כותרת מסווגת.

ברקע הכללי של מבחן ההתאמה לשינויים נזכיר כי בישראל עברו בסך שלושה תהליכים מדיניים עיקריים, תוצר של מאמץ בינלאומי נרחב ועיקש להשכנת שלום בינינו לבין שכנינו: תוכנית "האוטונומיה", מערך הסכמי אוסלו, ולאחרונה "תוכנית המאה" של טראמפ. תוך כדי התהליכים הללו ישראל ניצבה גם בפני סדרת מבצעים צבאיים רחבי היקף, התקוממויות אזרחיות ומערכות טרור נרחבות ובהן ה"אינתיפאדות" הראשונה והשנייה, ויזמה וביצעה הליך טראומטי במיוחד של נסיגה חדיצ'דית ופניו יישובים מרצועת עזה ומצפון השומרון.

- בין השינויים המקשים על יישום חזון השדרה המזרחית נציין שניים:
1. נבנתה חומת הפרדה עם חציצה פיזית לאורך מאות קילומטרים בתוואי מותאם לגבולות הקו הירוק.
 2. בתוכנית האב 2020 למדינת ישראל נקבעה הנחיית-על לאי הקמת יישובים חדשים.
- מול שני אלה ניצבת שורה של שינויים המחזקים את הצורך וההיתכנות של שדרה מזרחית. תחילה שינויים מדיניים וביטחוניים:
1. הוגדרו בהסכמי אוסלו בפרוטרוט שטחי A, B ו-C המבחינים בין אזורי שליטה ואחריות אזרחית וביטחונית.
 2. ישראל הגדירה חד-צדדית את גבולה באמצעות נסיגה ביוזמתה מיישוביה ברצועת עזה. היא הרסה את יישובי חבל קטיף, וקבעה את תוואי גבולה היבשתי והימי עם הרצועה.
 3. ארה"ב הכירה לראשונה בריבונות ישראל על הגולן, הכירה בירושלים בירת ישראל והעתיקה את שגרירותה לעיר, והכירה בחוקיות ההתיישבות ביו"ש.
 4. תוכנית טראמפ מכירה בזכותה של ישראל לספח את הבקעה, חלקים משטחי C, ואת כל שטחי היישובים במסגרת ההתיישבות החוקית ביו"ש.
 5. נחתם הסכם שלום עם ירדן ויושב תוואי קו הגבול הסופי בין המדינות לאורך נהר הירדן ובערבה.
 6. ישראל הקימה וביססה מערך יחסים מיוחדים עם מדינות ערביות מתונות ובראשן ערב הסעודית ומדינות המפרץ. נוצר ציר ערבי-סוני המכיר דה-פאקטו, בחשאי ובגלוי, במדינת ישראל. חברות הציר מתחשבות ביכולותיה של ישראל, ומשתדלות לגייס את עוצמתה האזורית והשפעתה הגלובלית לטובת האינטרסים המובהקים שלהן.
 7. איראן התבססה כמעצמה אזורית, מנהלת תוכנית גרעינית מתקדמת, ומלבה שאיפות התפשטות אזוריות חסרות תקדים. היא שוקדת על יצירת ציר טהראן-ביירות ברצף קרקעי. היא מנהלת מאבק עקרוני ואלים נגד ישראל, שבמסגרתו הקימה מערך טילים מונחים ואחרים בהיקף אדיר, המונה כרבע מיליון ראשי חץ. המערך מופנה לעבר ישראל מחמש גזרות שונות, מטווחים שבין אפס לאלף קילומטר ויותר.
 8. סוריה נותרה גורם מאיים קרקעי משמעותי בגבול הצפוני-מזרחי. במקביל מתקיימת קואליציה אד-הוק של כוחות אסלאם רדיקלי בהיקף גבולות ישראל הכוללת את דעא"ש, חיזבאללה, חמאס ואל-קאעידה.

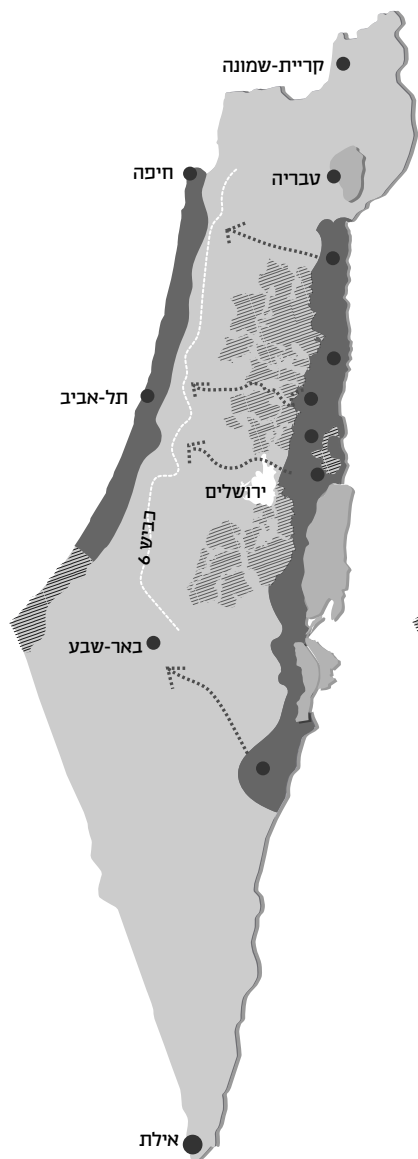
9. בישראל התבססה ברוב קשת הדעות הפוליטית והתודעתית הבנה בדבר כישלון התפיסה של "שתי מדינות לשני עמים".
 10. גוברת בגלוי הדרישה הציבורית-עממית בישראל להחלת ריבונות באופן חד-צדדי על שטחי יו"ש ובקעת הירדן כאמצעי בדרך לניצול פירות כיבוש מלחמת ששת הימים, וניהול הסכסוך מעמדת יתרון.
 11. מתבססת הכרה מדינית רחבה באי ההפיכות של שליטת רוב ערבי מוצק בשטחי A. ישראל הסכימה להקמת העיר הערבית רוואבי בשומרון.
 12. 450 אלף ישראלים הם תושבי יהודה ושומרון מעבר לגבולות '67.
 13. עם קריסת עיראק וסוריה, הסכנה לחזית ממזרח פחתה צבאית – אך לא בטלה עקרונית. ממשל אסד בסוריה ניהל ודיכא מלחמת אזרחים אכזרית עם כחצי מיליון קורבנות בנפש, ומיליוני פליטים ועקורים.
- על אלו נוספים שינויים בתחום האזרחי והכלכלי המחזקים אף הם את ההיתכנות והתועלת של שדרה כפולה:
1. אוכלוסיית ישראל הכפילה עצמה לכדי 9 מיליון נפש, לא כולל ערביי יו"ש ורצועת עזה, בין השאר בזכות עלייה מאסיבית מארצות חבר העמים.
 2. התגברות האנטישמיות בעולם עשויה לבשר על גל עלייה מחודש מארצות המערב, ארצות הברית ומזרח אירופה.
 3. "צפוף" הוא סיסמת הרדיקליזם האזרחי החדש בישראל. מתרחבת ההכרה שלפיה האזרחים בישראל סובלים מגודש אוכלוסייה מוגזם. העומס בא לידי ביטוי בכשלים בכל תחומי חיי היומיום, כתוצאה מצפיפות בלתי נסבלת ובלתי מנוהלת באזור מישור החוף – השדרה המערבית. מערך התחבורה הציבורית והפרטית מתאפיין בקריסה וחוסר יעילות, העומד בניגוד גמור לקצב פיתוח תשתיתי חסר תקדים. הסיסמה "צפוף" כה רווחת בחוגים מסוימים, עד כדי קריאה מכיוון המרכז למדיניות ציבורית של אוניברסיטת תל-אביב להגבלת הילודה בישראל (!).
 4. מנגנוני התכנון המוכוון, ממשלתי (רמ"י, קבינט הדיור הממשלתי, מנהל התכנון) ומוניציפלי, התפתחו, התרחבו ושוכללו במידה ניכרת.
 5. הושגה פריצת דרך בהתפלה, ובשל כך ישראל מספקת לעצמה את כל צריכת מי השתייה שלה ממקורות ייצור עצמאיים, ואף מקצה בהסכמה מים מהכנרת לירדן. ולבסוף, כמה שינויים גדולים במציאות האסטרטגית והכלכלית של ישראל נראים כבלתי קשורים לשדרה המזרחית – כלומר אדישיים לה:

1. טורקיה לוטשת עין להשגת מעמד של מעצמה אזורית מרכזית, מכריעת מהלכים, עם שאיפה להתמצב כמגינת האסלאם ולהשיג השפעה מהותית בעיר ירושלים
 2. ישראל הפכה מעצמה אזורית מוכרת בעלת יכולות מוכחות מרשימות. נחשבת לשמינית בהשפעתה בעולם. התפתחה בה כלכלה שצלחה בהצלחה את משבר 2009 הכלכלי העולמי שהביא להיחלשות האיחוד האירופי ולברקזיט, יציאת בריטניה מהאיחוד.
 3. ישראל נהפכה למעצמת אנרגיה וגו המספקת גז לירדן ומצרים. ישראל היא גורם מוביל בחקר אנרגיות מתחדשות ובנות קיימא.
 4. סין, אשר הפכה למעצמה השנייה בחשיבותה בעולם, מגלה כיום עניין גובר בהחייאת "דרך המשי" ומסמנת מפת אינטרסים לפיתוח העוברת בציר ערב הסעודית – מפרץ חיפה, הנתפש בעיניה כשער לאירופה.
- בקצרה, ובלי להיכנס כאן לניתוח פרטני, המשקל המצטבר הדרמטי של צבר השינויים מדגיש את הצורך, האפשרות ומידת הישימות הטמונים בהתנעה מחודשת של יוזמת השְׁדָרָה המזרחית.
- צבר זה מצביע על היווצרות מערך נדיר של הזדמנויות, אשר בשילוב מושכל עם יכולות ישראליות יוצאות דופן מדרבן אותנו להתמודד עם ביצוע משימת ענקים זאת. עקרונות היסוד של התוכנית הוותיקה לשְׁדָרָה המזרחית אינם טעונים שינוי ניכר. מלבד כמובן החידוש המרענן: אין חובה לשלם אתנן מדיני בינלאומי תמורתה. בשכלול ובהתאמה הנחוצים לנוכח מכלול האתגרים וההישגים שהוצגו לעיל – היא בת ביצוע. עובדה: מרבית התהליכים המשמעותיים שמנינו הם כאלה המדרבנים ומקלים על אפשרות הוצאתה מן הכוח אל הפועל.
- השְׁדָרָה המזרחית משתלבת היטב גם עם התוכניות המדיניות השונות ביחס לעתיד יהודה ושומרון. השְׁדָרָה משתלבת במצב הקיים בשטח מאז הסכמי אוסלו ב', שכן היא מוגבלת רובה ככולה לשטחים המוגדרים כשטחי C. אפילו על פי תוכנית טראמפ, אשר מגדילה את השטח הפלסטיני על חשבון שטחי C, הבעיה היחידה היא חלקים מועטים מכביש חוצה שומרון. יתר שלושת צירי הרוחב מתקיימים במלואם. כמובן, נסיגה ישראלית מלאה לקווי '67 מבטלת מניה וביה את חזון השְׁדָרָה הכפולה, אך זו כבר אינה נחשבת לאופציה שעומדת על הפרק בשום תרחיש בר יישום.

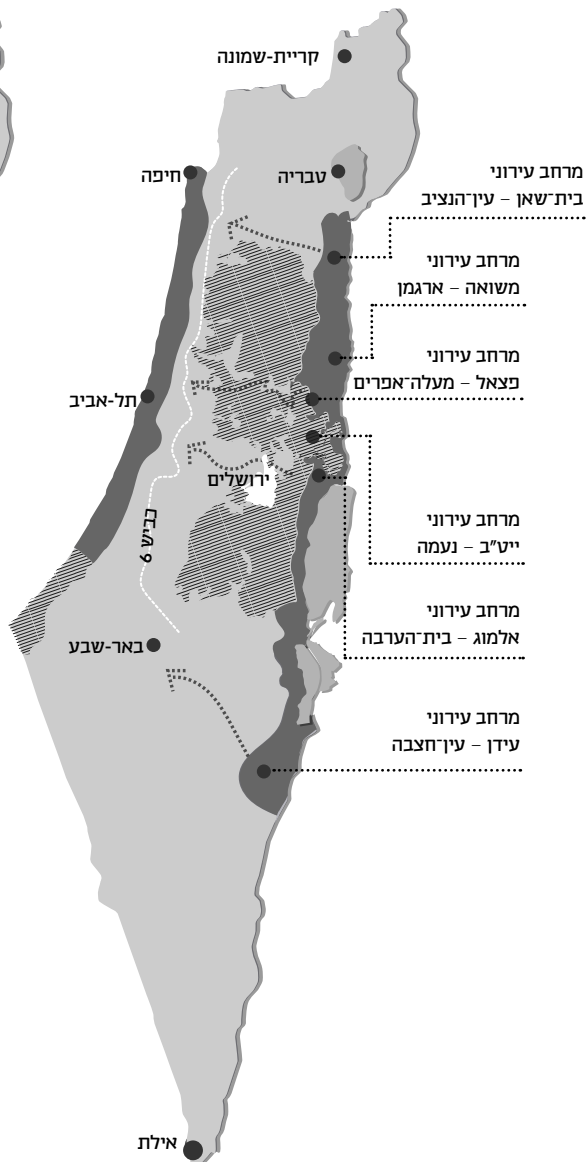
ביטחון, כלכלה – ורוח חלוצית

כבר בנאמר לעיל הבחינו לבטח חדי העין ביתרונות העצומים הגלומים מהקמת שְׁדָרָה מזרחית. לא אלאה בחזרה מיותרת, אך ארחיב מעט בסקירת ההיבט הבטחוני והכלכלי. תפיסת הביטחון לכוחות קרקעיים במרחב הבקעה וגב ההר מבוטאת בתמצות בהתבטאויותיו של האלוף גרשון הכהן, מפקד גיס מטכ"ל:

איור 4:
השדרה בהתאמה לתוכנית אוסלו
שחיי B-1 A במרקם מפוספס

איור 3:
השדרה בהתאמה לתוכנית טראמפ
השטחים המיועדים לפלסטינים במרקם מפוספס

על פי תורת הלחימה, לארגון המרחב לצורכי הגנה, כפי שהציעה גם תוכנית אלון, השליטה הישראלית נדרשת למלוא המרחב מאפיק הירדן ועד לקווי הרכס בשומרון, בשתי מדרגות: בקו ראשון להגנת ציר 90 נדרשת שליטה בקו הגבעות השולט על הציר ממערב. בהיעדר שליטה כזו לא ניתן יהיה לאבטח את התנועה בציר. גם בקו השני, לאורך כביש אלון, נדרשת שליטה בקווי הרכס ממערב.⁵

צה"ל צריך להיות שם. במערך מדורג, איתן, ובשהייה רציפה. והיכן שצה"ל נמצא – גם האזרחים הישראלים צריכים להיות. כבר למדנו: כאשר מדינת ישראל איננה מפעילה את סממני ריבונותה בארץ ישראל במלוא טווח האפשרויות, היא מאבדת בתוך זמן קצר את אחיזתה בשטחה. כוחות-נגד ולחצים אדירים מופעלים לנערנו משליטה בכל מקום שרק ניתן. הרשות הפלסטינית, ארגוני טרור, ארגונים אזרחיים עוינים, מדינות אירופיות שאפתניות, האוכלוסייה הערבית עצמה שבמרחב הבקעה וסביבתה הקרובה – כל אלה אינם חדלים ולו לרגע קט מניסיונותיהם ההרסניים לדחוק את רגלנו מאדמתנו ולתפוס בה חזקה.

אוסף כי מבחינת אפשרויות הפעולה בארגון המרחב לצורכי התקפה, בהתחשב בסדרי הגודל של כוחות ההכרעה של צה"ל יש היגיון בחזרה לתפיסה הצבאית היסודית: מרחב הביטחון והתמרון של צה"ל (עומק, קרב הגנה, תמרון ופריצה) מסווג את מרחבי ממלכת ירדן הדלילה כולם כמרחב האסטרטגי הנדרש לכוחות המתמרנים של צה"ל לעת הצורך בהכרעת חזית מזרחית אלימה. ממילא, אין בחזרת ישובים אזרחיים בשטחה של מדינת ישראל משום הטלת מגבלה על תוכניות ההגנה או ההתקפה האזרחיות של צה"ל.

עצם קיומה של שְׂדָרָה כפולה מעניק חיזוק אדיר ליכולת ההתגוננות של מדינת ישראל בפני אויביה. פיצול מרכזי הכובד האזרחיים והרחקתם זה מזה הוא נדבך הגנתי חשוב למצבי מתקפות טילים או תקיפה קרקעית ואווירית. בשעה שגב ההר כולו, על מאות יישובי הערבים הגדולים והקטנים, עלול להתלקח בשעת עימות, שְׂדָרָה מזרחית איתנה היא הערובה להכלה רב-כיוונית ולצמצום ממדי הנזק. בראייה רחבה יותר, הכלת האוכלוסייה הערבית וניתוקה הפיזי מרצף מרחבי עוין מבטיחים שליטה מרבית בגבול המזרחי. ביסוס קו גבול מזרחי איתן נושא הבטחה-לדורות לאחיזה ולשליטה ביטחונית ישראלית במרחב שממערב לנהר הירדן, בהתאמה מלאה להסכם השלום הנוכחי עם ירדן.

סקירת היתרונות הכלכליים ראויה בעצמה למאמר מקיף נוסף. אציין בצמצום רב כמה מהיתרונות המרכזיים:

1. פיזור אוכלוסייה המושג בטווח אטרקטיבי לאזורי המרכז הנחשקים. בעידן שבו פוחת הצורך בהגעה יומיומית למקומות העבודה, הקלת הצפיפות בשְׂדָרָה המערבית צפויה להתקבל בורעות פתוחות על ידי מרבית האוכלוסייה.

הקצאה מסיבית של קרקעות מדינה לבנייה בבקעה תתרום להפחתת עלויות הבנייה ולהוזלת הדיור. פתיחת מרחב אפשרויות מגורים חדשות לישראלים "תגדיל" את הארץ. פריסת תשתיות ארציות למרחב המזרחי ושדרוג הקצוות קריית-שמונה ואילת תחזק את כלל היישובים הוותיקים במה שמכונה להוותנו "פריפריה".

2. החייאת ים המלח, שיקום מפלסו והשבת שטחיו לחזקת המדינה הם מהלכים שמדובר בהם רבות, אך טרם נמצאה ההצדקה הכלכלית לביצועו. עם פיתוח שדרה מזרחית ההצדקה הזו תינתן, כעוגן של תירות צליינית עולמית ותיירות פנים, עם פעילות מקבילה בצד הירדני של הגבול.

3. קפיצת מדרגה באיכות הפיתוח הפיזי של ישראל: יעד חשוב בפני עצמו, שיביא השקעות זרות בהיקפים נרחבים במיזמי בנייה, תשתיות, אנרגיה, תחבורה ועוד. מאמץ פיתוח בהיקף לאומי יהיה זריקת מרץ מאקרו-כלכלית חסרת תקדים, עם פתיחת אופקים והזדמנויות חדשות.

4. יציקת תשתית אטרקטיבית לקליטת עלייה גדולה ופתאומית בערי הבקעה החדשות.

5. הסרת לחצי הפיתוח מהנגב במרחב שמדרום לבאר-שבע, והותרתו כמרחב פנוי רורבי שיעניק למדינת ישראל עוד שלב כמדרגת פיתוח לעתיד.

בממד אחר, חידוש תנופת הפיתוח הלאומי צפוי לעורר מחדש את ההתלהבות הציונית. התבססות האחיזה במרחבי מולדת שאינם בפלוגתא תחזק מגמות של הכרה מחודשת ביכולת הישראלית ובעתידה של המדינה. ישראלים הנרתעים כיום ממגורים מעבר לחומת ההפרדה עשויים לבחון מחדש את אופציית ההתיישבות באזורים שהם תופסים כ"ניטרליים" מבחינת הזיקה הפוליטית. אזורי הבקעה אינם נתפסים כשטחים כבושים במובן הרגשי: אין בהם חיכוך של ממש עם אוכלוסייה פלסטינית, ואין בהם התנאים לטיפוח ייסורי מצפון מהזן האנטי-קולוניאליסטי. גם מבחינה חברתית, יישובי הבקעה, ביניהם קיבוצים ויישובים חילוניים, אינם נתפסים כל כך כ"התנחלויות" כבר עתה, על אחת כמה וכמה כשייבנו שם יישובים עירוניים.

מבחינה זאת האחרונה, לפנינו חלון לחילון ההתיישבות. אחרי חמישה עשורים שבהם המרכיב המרכזי בהתיישבות הישראלית היה רוח אמונית, נוצרת כעת ההזדמנות לגיוון פלורליסטי וליצירת מרקמים חברתיים חדשים. ייווצר פתח של תקווה להתעוררות חלוצית במגזר הלא-אמוני. בניית השדרה מתוך מודעות אקולוגית חריפה תעצים את הלגיטימציה עוד יותר.

כפועל יוצא, השדרה תיתפס כאטרקטיבית למגורים גם מפאת יתר הסיבות הקונבנציונליות המביאות אנשים לאזורים מיוחדים: נוף ייחודי, מרחבי טבע בלתי

מופר, ראשוניות, תחושת עשייה חלוצית, התחדשות, הגשמה ציונית, היבדלות אליטיסטית, והשתייכות לחבורה פורצת דרך.

*

כבר בשנת 2040 צפויה אוכלוסיית ישראל למנות 12.5-14.5 מיליון נפש. תוכניות הציפוף האופטימיות ביותר המתייחסות למרחבים האורבניים הקיימים אינן ערוכות לקליטת תוספת כזאת. כלומר, ייכפה על מדינת ישראל לייסד יישובים חדשים – בניגוד להנחיות האידיולוגיות של תוכנית האב הקיימת. היכן ייבנו יישובים אלה? חזון השדרה הכפולה מציב פתרון מערכתי, מושכל ומנומק להתמודדות בסוגיה זאת.

היתרונות שיצמחו לישראל מפיתוחה של שדרה כפולה לא יסולאו בפז. זהו שלב חדש, אפי ומסעיר בסדרת תהליכי השיבה למרחבי המולדת העתיקה. ניתן להוציאו לפועל במסגרות מדיניות מקובלות, וגם תוך שיתוף פעולה הדוק עם ממלכת ירדן אשר עשויה למצוא את עצמה בקשרי זיקה עקיפה או קונפדרטיבית לשטחים הפלסטיניים. התאמתה של יוזמת השדרה הכפולה הן לעקרונות מתווה אוסלו, בשינויים המתחייבים, הן ל"תוכנית המאה" של הנשיא האמריקני דונלד טראמפ, נוסכת תקווה למימושה בהקדם.

כבר כיום חיוני להכליל את מרחב השדרה המזרחית בכל מתארי התכנון של תוכניות אב לישראל, ובתוכניות המתאר הארציות. טוב יעשו קברניטי המדינה אם ישכילו להציב חזון מחודש זה בפני המתכננים האחראים להכנת תוכנית אב 2050. הפניית מאמץ לאומי לפיתוח השדרה תעניק לישראל עומק אסטרטגי, אופק חדש לאורבניות וזריקת עידוד להתיישבות אקולוגית וחכמה.

מן המזרח עשוי להפציע על ישראל אור חדש.

1. ישראל 2015-2065, מסמך בהוצאת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אגף בכיר דמוגרפיה ומפקד תחום דמוגרפיה, מאי 2018.

2. במאמר מוסגר אציין שבשנות הגיית תוכנית השדרה הכפולה המקורית מערך סטטוטורי מסודר שכוה היה בחיתוליו, לקה בכלליות ובחוסר פירוט, ושלב את עקרונותיו המנחים מדוגמות שכשלו שוב ושוב.

3. גרשון הכהן, "בקעת הירדן אינה נתונה למשא ומתן", ישראל היום, 20.1.2020.

1. את המונח שדרה כפולה בהתייחס לתוכנית המוצעת טבעו מייסדי עמותת "שדרה כפולה לישראל" במסמך היסוד של עמותת השדרה הכפולה 1970. על הצוות היוזם נמנו פרופ' אברהם וכמן, ח"כ מוסה חריף, מיכאל גל, דובי הלמן, דודיק רוטנברג, אלישע האס, יצחק בראון, אלישע שלם, שמואל ניסים, אבשלום דולב, יוחאי בן נון, אורי אור ועוד.

2. מיקומן של הערים החדשות הוא בגדר הצעה וטרם עוגן במחקרי עומק.

3. סופיה פראן ואביעד קלינגר, "תחזית אוכלוסיית